

MUSHAF YAZIMINDA HAT İLE FONT MUKAYESESİ

MUHAMMET ABAY*

1. Giriş

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e bir söz olarak vahyedilmiş olsa da onun yaşadığı zaman diliminden itibaren bu sözler yazıya dökülmeye başlanmıştır. Yazma işi kimi zaman sahabîlerin kendi çabalarıyla, kimi zaman da bizzat Hz. Peygamber'in "vahiy kâtibi" olarak isimlendirilen kâtiplere yazdırılmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak vahiy sürecinin devam etmesine bağlı olarak Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman diliminde Kur'an âyetlerinin tamamını ihtiva eden bir kitap meydana getirilmemiş, bu iş onun vefatından yaklaşık iki yıl kadar sonra Hz. Ebubekir tarafından hayata geçirilmiş ve bu kitap mushaf olarak isimlendirilmiştir. Yaklaşık 12 yıl kadar sonra Hz. Osman tarafından mushafın sayısı çoğaltılmış ve büyük şehirlere gönderilerek yayılması temin edilmiştir. Bunların dışında Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mesud ve Hz. Übey b. Ka'b gibi sahabîlere ait mushafın bulunduğu da söz edilmektedir. Bu gibi sivil ve resmî çabalar sonucunda mushaf kitabeti ortaya çıkmış ve çok geçmeden Emevîler döneminde mushaf yazımına ayrı bir önem atfedilerek yazının güzelleştirilmesine ve mushafın hüsn-i hat ile yazılmasına gayret edilmiştir. Hatta mushafı güzel yazma çabaları yazının gelişip güzelleşmesine ve mushaf yazımında bir takım geleneklerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Mushaf yazımı yüzyıllar boyunca hattatlar tarafından elle yazılarak çoğaltılmış; bu süreç matbaanın yaygınlık kazanması ve kitap çoğaltmanın en ekonomik aracı haline gelmesine kadar devam etmiştir. Matbaa sürecinde mushaf önceleri, tipografi, yani tek tek harflerin yanyana dizilmesi tekniğiyle basılmış, ancak bu teknikle basılan mushafalarda hüsn-i hattın gerektirdiği yazı estetiğini tam olarak yakalamak mümkün olmamıştır. Bu nedenle tipografi tekniğiyle basılan mushaf bazı bölgeler hariç, yaygın bir rağbet kazanamamıştır. 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren kitap basımında litografi, yani görüntünün önce taş kalıba, taş kalıptan da kağıda aktarılması tekniğiyle birlikte mushaf basımı, hattatın kaleminden çıkan bir nüshanın çoğaltılmasını mümkün hale getirmiş ve mushaf basımında bu teknik yaygınlık kazanmıştır.

Doksanlı yıllardan itibaren gündelik hayatın parçası haline gelen bilgisayarlar, mushaf yazımı ve basımında da kullanılmaya başlanmıştır. Bilgisayarlarda yazılar, küçük resimler halinde tasarlanarak font veya yazı tipi adı verilen bir bilgisayar dosyası içerisinde saklanan harflerin yanyana getirilmesiyle oluşur. Bu da matbaanın ortaya çıkışındaki tipografi tekniğine tekrar dönmek anlamına gelmektedir. Bu durum Latin harfleri gibi ayrı yazılan yazılarda istenen yazı estetiğinin elde edilmesine engel teşkil etmemekte ise de Arapça gibi hem harfleri bitişik olan, hem de sesli harf yerine hareketler kullanan yazılarda estetik problemler ortaya çıkarmaktadır. Nesih yazısı gibi, tasarımın tek tek harf düzeyinde kalmayıp kelimenin bütününü, hatta önceki ve sonraki kelimeler ve satır içindeki boşluk durumlarının da dikkate alındığı, yani harf, kelime, siyak-sibak ve satır unsurlarının tamamının tek bir tasarım ögesi olarak değerlendirildiği bir yazı göz önüne alındığında bilgisayar yazıları, hattat tarafından yazılan bir nesih hattı karşısında oldukça güdük kalmaktadır. Zira bu yazılarda tasarım ancak harf düzeyinde gerçekleşebilmekte, nihayetinde tek harfe ait tasarımın alternatifleriyle bir miktar daha zenginleştirilebilmektedir.

Hal böyle olunca da bilgisayar yazılarıyla elde edilen mushaf nüshaları, yazısı bakımından daima eleştiri konusu olmaktadır. Buna rağmen bilhassa Türkiye'de bilgisayar fontlarıyla mushaf basımı 2000'li

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

yıllardan sonra bir hayli yaygınlık kazanmıştır. Bir yandan yayıncıların bilgisayar fontlarıyla mushaf basmaya devam etmesi, öte yandan sanatkarların bu baskılara yönelttikleri eleştiriler beraberinde bazı soruları da getirmektedir. Acaba mushaf yazımında bilgisayar yazısının kullanılması zorunlu ve kaçınılmaz bir hal midir; bilgisayar imkanları ile hüsn-i hattın esaslarını bir araya getirmek mümkün müdür; mümkün ise bu ne oranda gerçekleştirilebilir? Bu sorulara cevap bulunduğunda mushaf yazımında bilgisayar yazılarının kullanılması meselesi muhtemelen farklı bir veche kazanacak ve eleştirileri büyük oranda ortadan kaldıracak bir sonuç elde etmek mümkün olacaktır.

Bu çalışmada öncelikle hattın tarihsel süreçte gösterdiği gelişim ve değişim göz önüne alınmak suretiyle mushaf kitabesinde hüsn-i hattın nasıl bir konum ihraz ettiği ortaya konulacak ve bu zaviyeden hareketle bilgisayardaki hat mesabesinde addedilebilecek font mefhumu ve kullanım alanları ele alınacak ve mushaf kitabeti açısından “hüsn-i hat” ile “hüsn-i font” farkları ve ortak noktaları tespit edilecek, fontun kullanımının gerekli olup olmadığı sorgulanacak ve hat ile fontu uzlaştırmak için yapılabilecekler hususunda teklifler sunulacaktır.

2. Mushaf Yazımında Yazının Gelişimi

Malum olduğu üzere tilâvet, Kur’an’ın sesli temsilini oluştururken kitâbet de yazılı temsilini oluşturmaktadır. Kur’an’ın müslümanların gözündeki saygınlığı, her ikisinin de güzellik açısından zirvede olmasını gerektirmektedir. Ancak gâye hüsn-i tilâvet ile hüsn-i kitâbette zirveyi yakalamak olsa da, daha aşağı seviyedeki tilâvetler ve kitâbetler de tarih boyunca var olmuştur ve olmaya devam edecektir. Burada sorulacak soru gerek tilâvet güzelliğinin ve gerekse kitâbet güzelliğinin dinî bir kaygıyı mı yoksa estetik bir kaygıyı mı temsil ettiğidir.

Mushaf güzel yazı ile yazmanın dinî bir kaygıdan mı, yoksa estetik ve sanatsal bir kaygıdan mı kaynaklandığı sorusuna verilecek cevap, mushaf kitabesinde hat sanatının ve hüsn-i hattın yerinin ne olduğunu da belirleyecektir. Burada ikisi arasında bütünüyle bir ayrım olmadığını, daha doğrusu sanatsal kaygının dinî hassasiyetle beslenmiş olabileceğini kabul etmekle birlikte, bizim bu soruya vereceğimiz cevap, bu hassasiyetin sanatsal bir kaygıdan kaynaklandığı yönündedir. Kur’an’ın yazılmasını emreden herhangi bir emir bulunmadığı gibi, güzel biçimde yazılması veya herhangi bir şekilde yazılması gerektiğini ifade eden dinî veya dünyevî bir emir de bulunmamaktadır. Kur’an âyetlerinin yazılması, daha ziyade Kur’an’ın muhafazası bağlamında değerlendirilmiş ve Kur’an’ın korunmuşluğu söz konusu edildiğinde ilk olarak onun yazıya geçirilmesine dikkat çekilmiştir.¹ Bu durumda yazıda öncelik güzelliğe olmayıp sıhate verilmiş olmaktadır.

Durum bu olunca Kur’an hattının güzelleştirilmesi, mushafların hüsn-i hat ile yazılması, bir yönüyle Kur’an’a duyulan saygının tezahürüdür; bir başka yönüyle de zahirî güzelliğin manevî güzelliğe de delalet edeceği yönündeki hüsn-i zandır. Kısacası sanatkarlar Kur’an’ın güzelliğini anlatmanın yolunu onun zahirî temsilcisi olan mushafları en güzel şekilde süslemekte bulmuşlardır. Bu da ilk olarak mushafın yazısını en güzel surette yazarak başlamış ve nihayetinde yazıyı bütünleyici unsurlar olarak tezyinat ile birlikte kemale ermiştir.

¹ Bizim kanaatimize göre Kur’an’ın korunmuşluğu yazılması yönüyle değil, Hz. Peygamber’in sağlığında onun varlığı ve ashabin ezberlemesi ile; onun vefatından sonra da yine başta ezberlenmesi, sonra ikinci bir tedbir olarak yazılması iledir. Bu durumda Kur’an’ın senedi yazı veya mushaflar değil; asr-ı saadetten günümüze icâzet ve sened zincirine bağlı olarak devam eden hafızlar silsilesidir, yani hıfzdır.

Burada mushaf hattının tarihsel süreçte sürekli gelişerek güzelleştiğini, buna rağmen hiçbir zaman önceki halini inkar etmediğini, önceki mushaflar güzel yazılmamıştı diye bir yaklaşımın ortaya çıkmadığını belirtmekte yarar vardır. Hz. Peygamber döneminden kaldığı tahmin edilen bazı sûreler ve mektuplardaki yazılar incelendiğinde yazılarının son derece iptidai oldukları, harflerin veya kelimelerin satır hizasında düz bir şekilde ilerlemedikleri, harflerin de ölçülü olmadıkları görülecektir. Üstelik bâ, tâ, sâ, nûn, yâ veya cîm, hâ, hâ gibi sesler yazıda aynı şekilde gösterilmiş, bunları birbirinden ayıracak herhangi bir işaret de kullanılmamıştır. Keza Arapçada sesli harf bulunmadığından hangi harfin hangi sesle okunacağı da ancak öğretime dayalı olarak halledilebilmiştir.

Hız. Ebubekir ve Hız. Osman zamanında yapılan mushaf çalışmalarında kullanılan yazının karakteristiği hususunda elimizde hiçbir veri bulunmamakla birlikte benzer sesleri ayıran işaretler ve hareketlerin bu mushaflarda yer almadığı kaynakların ittifakla belirttikleri bir bilgidir.

Selef uleması Kur'an'dan olmayan hiçbir şeyin Kur'an'a katıştırılmasını istememiştir. Buna rağmen henüz sahabe neslinin hayatta olduğu ilk asrın ortalarında, benzer sesleri ayıran noktalar ile hareke konumuna denk gelecek farklı renkteki noktaların mushaflara ilave edilmesi söz konusu olmuştur. Bu işaretlere ihtiyatlı yaklaşımlar görülse de ekseriyet bunların mushaflara ilave edilmesinde bir sakınca görmemiş, hatta Kur'an öğretimi açısından lüzumuna bile kail olmuştur.

Bütün bu durumlar mushaflardaki yazının Kur'an'ın aslî bir unsuru olarak telakki edilmediğini göstermektedir. Yazının güzelleştirilmesi de bu açıdan ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Nitekim hüsn-i hat ile mushaf yazımı ilk kez Emevîler döneminde üzerinde durulan bir husus olmuş ve hattat Halid b. Ebi'l-Heyyâc ilk kez hüsn-i hat ile mushaf yazmaya başlamıştır.

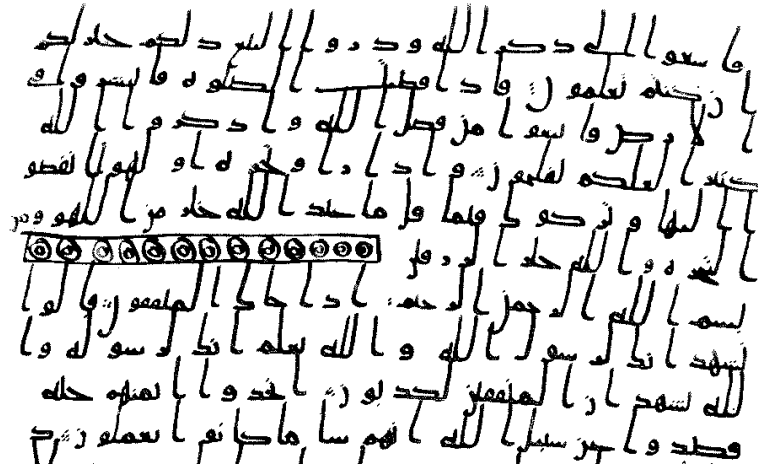
Emevîler döneminden bugüne intikal eden bir hayli mushaf bulunmaktadır. Bunların yazıları incelendiğinde bazı harflerin üst kısımlarının sağa doğru meyilli oldukları, aynı zamanda da kalın ve köşeli oldukları görülmektedir. Sonraları harflerin meyilleri düzleşmiş ama köşeli ve kalın karakteri devam etmiştir. Genel ismiyle kufi olarak adlandırılan bu hat çeşidi mushaf yazımında hicri yedinci ve sekizinci asırlara kadar kullanılmıştır.

Öte yandan katipler gündelik yazışmaları hızlandırmak için harfleri daha yuvarlak yazmaya ve meyillerini de sola doğru, yani yazının akış yönüne doğru çevirmeye başlamışlardır. Bu tarz harflerle ilk mushaf dördüncü asrın sonlarında İbnü'l-Bevvâb tarafından yazılmıştır. Bu mushafta hareke için nokta kullanımı terk edilmiş, onun yerine hareketlerin bugün de geçerli olan şekilleri kullanılmıştır.

İlerleyen zaman dilimlerinde mushafları güzelleştirmek için farklı yazı türleri, farklı sayfa tasarımları ve farklı tezhip denemeleri yapılmıştır. Nihayet mushaf yazımı Şeyh Hamdullah'ın yazdığı mushaflarla hat, serlevha, sure başlıkları gibi unsurlar bakımından istikrar kazanmış ve bugüne kadar bu usul devam etmiştir. Sayfa düzeninde âyet berkenâr denilen tasarım ise kökeni eskilere dayanmakla birlikte yirminci yüzyıl başlarında mushaf basımıyla birlikte yaygınlık kazanarak standart hale gelmiştir. Böylece mushaf yazısı yaklaşık 900 yıllık bir zaman diliminde, Şeyh Hamdullah'ta ulaştığı kabul edilen kemâl noktasına varabilmiştir.

Bütün bu anlatılanlar mushafların gerek yazı, gerek tasarım ve gerekse tezyinat unsurları bakımından uzun yıllar değişim geçirdiğini ve nihayet estetik açıdan bir denge yakalanmış olduğunu gösteriyor. Ancak bugün mushaf denilince akla hat, tezhip ve tasarım bakımından zirveye çıkmış hali akla gelmekte, daha önce geçirmiş olduğu süreçler hesaba katılmamaktadır.

Bu durum, yazısı veya tasarımı değişmekle veya estetik açıdan kusurlu olmakla mushafın mushaf olma özelliğinin değişmeyeceğini, bozulmayacağını gösterir. Gaye mükemmeli yakalamak olsa da mükemmel olmayan da daima mushaf olarak kabul edilmiştir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 87

İbnü'l-Bevvâb Mushafı

Şeyh Hamdullah Mushafı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. AY6662

3. Mushaf Basımında Yazının Gelişimi

Kitap üretiminde matbaanın kullanılmasıyla birlikte aslında hat sanatı da yeni bir safhaya girmiştir. Bu süreçte Arapça açısından harflerin gelişmesi ve güzelleşmesi, aynı elle yazılan hattın gelişmesi ve güzelleşmesi gibi yüzyıllar süren bir zamana yayılmıştır. Nitekim 1537'de Venedik'te gerçekleştirilen ilk matbu mushafın harfleri ile 1923'e Kahire'de gerçekleştirilen Emiriyye Mushafının harfleri mukayese edildiğinde 400 yıllık süreçte tipografi usulüyle mushaf yazımının aldığı mesafe net olarak görülecektir.

Öte yandan bu örnekler aynı zamanda sürecin uzunluğuna rağmen değişimin ve hüsn-i hatta yaklaşmanın ne kadar az gerçekleştiğini de göstermektedir.

أُولَئِكَ عَلَىٰ قَدْرِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ أَنِ الَّذِينَ كَفَرُوا
سُؤَالَهُمْ أَنذَرْتَهُمْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ حَمَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قُلُوبَهُمْ

Venedik 1537

93. سَجِدُونَ أَخْرَجَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمُرُكُمْ وَيَأْمُرُوا قَوْمَهُمْ 93.
كَمَا رُتُوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ تَعْتَرِ لَوْكُمْ
وَبَلَّغُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَدَكَّعُوا أَيْدِيَهُمْ فَخَنُّوهُمْ وَأَقْمَلُوهُمْ حَيْثُ
فَقَعْتُمْوَهُمْ وَأُولَئِكَ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا * 94. وَمَا 94.

Hamburg 1694

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

Saint Petersburg 1787

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
١ إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ٢ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ٣ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ٤ وَإِذَا
الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ٥ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ٦ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ٧ وَإِذَا
النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ٨ وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ ٩ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ١٠ وَإِذَا

Leipzig 1834

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ
 وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَإِبرِ بِهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ

Kazan 1853

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ
 الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ
 نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ أَهْدِنَا

Bulak 1882

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٣﴾
 مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ
 نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾ أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾

Kahire 1923

Türkiye’de tipografi tekniğiyle basılmış herhangi bir mushaf numunesine rastlamadık. Zira litografi tekniği hattatın kaleminden çıkmış mushafın tıpkı basımına imkan sunduğundan resmî olarak mushaf basımının başladığı 1873 yılından günümüze hep temeli hatta dayalı mushaf basılmıştır. Ancak 1923 yılında ilk baskısı, 1952 yılında da gözden geçirilmiş ikinci baskısı neşredilen Emiriyye Mushafı, Arap dünyasında uzun yıllar tıpkı basım olarak çoğaltılmıştır. Osman Taha hattıyla yazılı mushafın ilk olarak

1985'te Medine'de basılmasından sonra Arap aleminde bu mushaf yaygınlık kazanmıştır. Kazan'da da 1905'te basılan tipografik mushaf yaygınlık kazanmış olup günümüzde de bu mushafın tıpkı basımları sürdürülmektedir. Muhtemelen de Kazan dışında, İslam dünyasının hiçbir yerinde tipografik yazıya dayalı mushaf basımı sürdürülmemektedir.

4. Elektronik Ortamda Mushaf Yazısının Gelişimi

1980'li yılların sonlarına kadar sınırlı alanlarda kullanılan bilgisayarlar bu tarihlerden sonra hayatın her alanına girmeye başlamıştır. Önceleri sadece özel işletmeler üreten bir cihaz iken sonraları ekran ve ekrandaki görüntüyü kağıda dökabilen bir hale dönüşmüş, zamanla da ekran, yazı yazmak için klavye, komut vermek için fare, görüntü için ekran bilgisayarın bütünlüğü parçaları olmuştur. Bugün muhtelif ebatlardaki çok sayıda cihaz benzer imkanları sunmaları ve aynı mantıkla çalışmaları nedeniyle bilgisayar sınıfı cihazlar olarak kabul edilmektedir. Akıllı telefon, tablet, laptop, desktop gibi farklı isimlerle anılan farklı ebat ve biçimdeki cihazlar bilgisayar sınıfı cihazlardır.

Bilgisayarların grafik yeteneklerinin artmasıyla birlikte kitap tasarımı ve üretimi için kullanışlı bir araç haline gelmiştir. Bugün için gerçek hayattaki pek çok materyalin gerçek olmayan gerçekimsi (sanal) görüntüsünü oluşturmada vazgeçilmez bir araçtır.

Kitap tasarımında olduğu gibi mushaf tasarımında da bilgisayardan uzun yıllardır istifade edilmektedir. Ancak önceleri bu istifade sadece bir hattatın yazmış olduğu metnin üzerinde rötuş kabilinden işlemleri yapmakla sınırlı iken 2000'li yıllara doğru Kur'an metni de bilgisayarın sunduğu yazı imkanları ile üretilmeye başlanmış, bilhassa Türkiye'de bu imkanla çok sayıda mushaf basılmıştır.

Aslında bilgisayar metni kodlamak suretiyle işler. Bu kodların ekranda gösterilmesi ve kağıda basılabilmesi için font adı verilen bir dosya kullanılır. Font içerisinde her bir koda karşılık gelen harf için muhtelif şekiller barındıran, böylece herhangi bir dilde yazı yazabilmek için gereken bütün harf ve işaretlere ait resimlerin bulunduğu bir dosyadır. Mesela bilgisayar metni işleme sürecinde 0000010111 koduyla bir sinyal taşır, ama bu sinyal ekran ve kağıtta, font dosyasında bu koda karşılık gelen harf veya simge resmi kullanılarak gösterilir.

Font dosyaları iki aşamalı bir süreçle üretilir. Birinci aşaması fontun içinde yer alacak şekillerin tasarlanması safhasıdır. İkinci aşama da bu şekillerin peşpeşe geldiklerinde birbirleriyle uyumlarını sağlayacak şekilde programlanması safhasıdır. Bilhassa Arapça gibi birbirine bitişik harflerle yazılan yazılarda kaliteli bir yazı görüntüsü ortaya koyabilme bakımından her iki safha da son derece önemlidir. Çünkü harf tasarım aşamasında sadece bir harfin tek başına durduğu şekli tasarlamak yetmemekte, aynı zamanda önesindeki ve sonrasındaki harfle yanyana geldiklerinde oluşan farklılıkları da önceden bilip tasarlamak gerekmektedir. Programlama aşamasında da bu tasarımın hangi kombinasyonda ortaya çıkacağı tanımlanarak yazma safhasında birbiriyle uyumlu harf şekillerinin yanyana gelmesi sağlanmaktadır.

Font üretiminde bizi ilgilendiren asıl süreç harflerin tasarımıdır. Bilgisayarda kullanılacak harfleri tasarlarırken sıradan bir şekil çizmek mümkün olabileceği gibi ölçüleri olan, ayrıca başka şekillerle yanyana geldiklerinde birbirleriyle uyumlu duran harf şekilleri çizmek de mümkündür. Yani font tasarımında da tasarımın sıradanlık yönü bulunabildiği gibi profesyonellik ve sanatsal yön de bulunabilmektedir. Latin yazısı gibi harflerin ayrık durduğu yazılarda ölçüleri tutturmak, Arap yazısı gibi harflerin bitişik durduğu yazılara göre çok daha kolaydır. Çünkü ayrık yazılan metinlerde ölçüler sadece tek harfi ilgilendirmekte, yanyana gelme durumunda bir harfin ölçüleri diğerine etki etmemekte, sadece aynı biçimin daha uygun yanyana gelmesini sağlayacak pozisyon ayarlamaları yeterli

olmaktadır. Halbuki Arap harfleriyle yazılan metinlerde, bilhassa nesih yazısı gibi bir yazıda harflerin gövdeleri aynı kalmakla birlikte bitişme biçimleri değişmekte, yerine göre harf bitişirken pozisyon değiştirmekte, sonuç olarak kelimenin bütününde de ölçülerin yakalanması gerekmektedir. Bu durum Arapçada kaliteli font üretimini zora sokmaktadır. Bu nedenle de estetik seviyesi yüksek Arapça font sayısı çok sınırlı sayıdadır. Tasarlanan fontların çoğu da yukarıda bahsettiğimiz özellikleri taşımayan, yani tasarımın harf seviyesinde kaldığı fontlardır. Sonuç olarak Arapçada tasarımın harf seviyesi ve terkip seviyesi olmak üzere iki durumu söz konusudur ve bu konuda iyi bir tasarım elde etmek kesinlikle sanatkar işidir.

Mushaf yazımı sözkonusu olduğunda iyi bir font tasarlamak da yeterli değildir. Zira fontun içinde sadece harfler ve harf terkipleri tasarlanabilmektedir. Mushaflarda sayfa tasarımı da son derece önemlidir. Zira mushafın berkenar olması durumu metin tasarımının sayfadan sayfaya değişmesini getirmektedir. Bu da her sayfanın başlı başına ayrı bir tasarımı demektir ki fontun esnekliğini ve sayfa tasarımını tamamlamasını zora zokmaktadır. Mushaflardaki sıkışık sayfalar ile seyrek sayfaların mukayesesi bu durumu daha açık şekilde ortaya koyacaktır.

Daha önce mushaf için gelenek haline gelmiş bir şeklin ortaya çıktığını ifade etmiştik. İşte mushafın bu standartlarına uygun bir font üretmek ve bu fontu kullanarak Kur'an metnini yazıp sayfa tasarımını oluşturmak bir dizi problemler barındırmaktadır. Fakat bütün bu problemlere bakılmaksızın Türkiye'de son yirmi yıllık süreçte çok sayıda mushaf basılmıştır. Ne var ki bunların bir kısmı matbaa sürecinde harf tasarımının taşıdığı sadelik seviyeden daha ileriye gidememiştir. Son on yıllık süreçte ise bu konuda yeni çalışmalar ortaya çıkmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Bilgisayarla Üretilmiş Bazı Nesih Hattı Örnekleri

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

Arabic Typsetting

ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

KFGQPC Uthmanic Script HAFS

وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعْبَانَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى الْقُلُوبِ

Abdo Naskh Pro (Mushafu Misr)

وَتَرَكَّهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

Hizmet Vakfi Mushafi

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

Muhammet Abay'a Ait Bir Hat Çalışması

وَإِنْ يَسْأَلْكَ اللَّهُ بَضْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ

Diwan Mishafi

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ

Tasmeem: Decotype Naskh

Öte yandan fontun sadece kağıda basılacak mushaf üretmede kullanıldığını düşünmemek gerekir. Bugün kağıda hiçbir şekilde transfer edilmeyen, sadece bilgisayarlar arasında yayılan çok sayıda uygulama söz konusudur. Mesela konferans veya konuşma yaparken perdeye yansıtma, televizyon yayınında, internet yayınında veya bir makaleyi yazarken, bir kitabı yazarken hep ayet metinleri kullanılmaktadır. Bütün bu alanlarda Kur'an metninin kullanımı söz konusu olduğunda hep font devrededir.

5. Hat ile Font Farkı

Font ile hat arasında büyük oranda benzerlikler bulunsa da aslında aralarında ciddi farklar söz konusudur. Bizim açımızdan önemli olan temel farklar şunlardır:

Font ne kadar gelişmiş olursa olsun, ne kadar tasarım harikası bir nitelik taşırsa taşısin, yine de tasarımın sunduğu imkanlar sabittir ve bir font içerisinde hapsolmuştur. Halbuki hattat bir metni yazdığına böyle bir kısıtlama söz konusu değildir. Hattın ölçüleri vardır, ama bir hattatın bu ölçülere riayet ederek yazdığı her harfin mikro düzeyde birebir diğerinin aynısı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yazı için bir kusur değil, aslında bir zenginliktir. Örnek vermek gerekirse fontta bir veya birkaç tane nun harfi tasarlanabilir. Ama sayfa içinde yer alan mesela yirmi tane nun harfi mikro seviyede bütünüyle diğerinin aynısıdır. Çünkü font dosyasının içinde bir tane nun resmi vardır ve yazıda nun harfinin geçtiği her yerde bu nun resmi tekrar eder. Bu durum yazıda bir donukluk meydana getirir. Hatta ise bu donukluk söz konusu olmaz. Zira hattat mikro seviyede aslında birbirinden farklı yirmi tane nun harfi yazmıştır. Fontun içinden çıkarılan nunlar üst üste konulduğunda tek harf varmış görülmüşü elde edilir. Hattatın yazdığı nunlar üst üste konulduğunda kenarlarda farklılıklar kendini gösterecektir. Bu durum fonttan üretilen yazıya daha mekanik, donuk ve sabit bir görüntü verirken hattatın yazdığı yazıya daha yumuşak, daha canlı ve hareketli bir görüntü kazandırmaktadır.

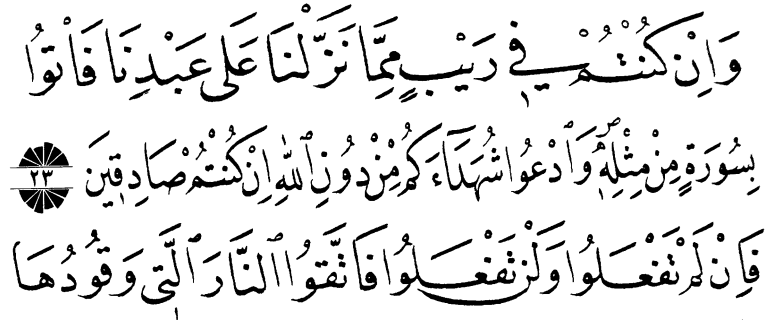
Öte yandan font ile yazılmış bir yazı, yazma aşamasında veya yazma işlemi bittikten sonra istenilen büyüklüğe ayarlanabilir. Satır içinde yeni büyüklüğe göre harfler yeniden şekil alır ve satırı doldurur. Hat ise yazma aşamasında ayarlanan büyüklüktedir ve büyütülüp küçültülmesi mümkün değildir. Yazma işlemi bittikten sonra görüntü olarak büyütülüp küçültülebilir, ama kelimenin satır içindeki duruşu değişmez. Yani fontta gerçek anlamda büyütme ve küçültme yapılabilirken hatta sadece yakınlaştırma veya uzaklaştırma (zumlama) yapılabilir.

Metin olarak kodlanmış bir kaynak içerisinde kelime araması yapılabilmesi, bulunan kelimenin işaretlenmesi, istenen harfin veya hareketin renkli olarak gösterilmesi, bunun canlı olarak değiştirilebilmesi, harf veya hareketlerin farklı font stilinde gösterilebilmesi, başka yazı tiplerine uyarlanabilmesi, programlar arasında transferinin yapılabilmesi gibi çok sayıda imkan bulunmaktadır. Ayrıca metnin gerek ekran gösteriminde, gerekse kağıda basımında kalite kaybı ve grafik bozulması söz konusu değildir.

Mühtediler için hareketlerin harfin üzerindeki veya altındaki pozisyonu çok önemlidir. Font bu imkanı tasarım aşamasında yapma imkanı vermektedir. Ayrıca bunu yazılımsal olarak değiştirmek de mümkün olabilmektedir. Hatta yazım safhasında hareke bir kez konulur ve konulduğu yerde sabit kalır, bunu yazılımsal olarak değiştirmek mümkün değildir.

Hacim bakımından oldukça az yer tutması yönüyle de internet ve mobil cihazlarda kullanım açısından son derece caziptir. Hat ile elde edilen görüntüler grafik olarak işlendiğinden hacimleri oldukça büyüktür ve internet gibi ortamlarda transferi uzun zaman almaktadır. Bu da hız gerektiren durumlarda font kullanımını daha cazip kılmaktadır.

Ayet metinlerinin yazılması gereken kitaplarda hattın kullanılmasının zorlukları yanında bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Halbuki font satırdaki boşluk miktarını otomatik olarak doldurarak hattın sabitliğinden kaynaklanan problemlerin oluşmasına fırsat vermemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın basmakta olduğu *Kur'an Yolu* tefsirinden alınan aşağıdaki satırlar tefsir kitaplarında hattın kullanılmasının tasarım açısından doğuracağı kusurları göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Bu örnekte satırı doldurabilmek için ilk satır esnetilerek genişletilmiş, ikinci satır ise daraltılmış; böylece harflerin asli ölçüleri kaybolmuştur.

Font ile gösterilen metinlerde metnin istenen birimi üzerinde işaretleme yapmak mümkün olduğundan bu işaretli birime karşılık gelen harfleri de farklı renk ve ebatta gösterebilmek, bu işaretli kısmı ses ile eşleştirmek mümkün olabileceğinden yazı ile ses senkronizasyonunu harf seviyesinde göstermek mümkün olabilecektir. Bu da harfi ve harekeyi renklendirmek suretiyle yapılabilecektir. Hat ile yazılı metinlerde bu tür bir senkronizasyon sağlamak imkansız olmasa da uygulaması çok emek ve zaman isteyen bir iştir.

6. Mushaf Yazımında Hat ile Font Tercih

Şüphesiz mushaf yazımında aslolan tek başına sanatsal mükemmeliyet değildir, aynı zamanda hatasız ve okunabilir olmak da aynı derecede ehemmiyet taşımaktadır. Ancak bunlardan hangisine öncelik verilmesi gerekir sorusuna verilecek cevap hatasızlık ve okunabilirlik yönünde olmalıdır. Sanatsal mükemmeliyet bu iki özelliği tamamladığı oranda kullanılmalıdır.

Yazısı ister hatta dayansın, isterse fonta dayansın, günümüzde mushafın çoğaltılmak üzere basıma hazırlanması aşamalarının tamamı bilgisayarda yapılmaktadır. Ancak burada bilgisayar kullanımından kastımız sürecin bu safhası olmayıp Kur'an metninin ilk yazım safhası, çoğaltılacak ana nüshanın hazırlanış biçimidir. Bu safhada tercih fonttan yana mı olmalıdır, yoksa hattan yana mı?

Bu soruya bizim vereceğimiz cevap aslında ikisinin, birbirlerinin alternatifi olmadıkları yönündedir. Hat, mushafın sahip olduğu görkemi tamamlayan unsurlardan birisi olması nedeniyle mushafın azametini, sanatsal uyumunu yansıtabilmek için kaçınılmaz bir unsurdur. Ancak hattın ortaya çıkardığı bazı okuma problemlerini ortadan kaldırma ile bilgisayarlardaki kullanım esnekliği gibi yönlerden font vazgeçilemez konumdadır.

Hat ve font birbirlerinin alternatifleri olmadıklarına göre ortadaki sorun nedir? Sorun mushaf basımında kullanılan çok sayıdaki fontun estetik açıdan mushafta aranan mükemmeliyetten çok uzakta olmasıdır. Bu yönüyle font kullanarak mushaf hazırlamak mushaf yazımında gelinen kemal noktasından geriye

doğru bir gidiş demektir. Tıpkı matbaa sürecinde bu geriye gidişin yaşandığı gibi burada da yeniden bir başlangıç yapılmıştır. Ancak font teknolojileri hatta ait pekçok özelliği taklit etmeye ve fonta yansıtmaya elverişli imkanlar sunmaktadır. Bu durumda yapılması gereken husus, font üretiminde hattın sahip olduğu kemâli yakalamaya çalışmaktır. Bunun örnekleri şu an vardır ve üzerinde çalışıldıkça daha mükemmel sonuçlar da elde edilebilecektir.

Bugün bir yandan hatta dayalı mushaflar basarken öte yandan okuma zorluğu çekenlere fontun sunduğu imkanlarla hazırlanmış mushaflar basılabilir. Öte yandan mobil cihazlarda ve bilgisayarlarda takdim edilen Kur'an programları, mushaf uygulamalarında da font çok daha zengin imkanlar sunacağından font kullanımı tercih edilmelidir.

7. Sonuç ve Teklifler

Mushaf yazımında gerek hat ve gerekse sayfa tasarımı sanatsal güzelliği yakalamak bir esastır. Ancak bu güzellik hiçbir şekilde hatasız ve kolay okunabilirliğin önüne geçirilmemelidir.

Font hattın bir alternatifi değildir, tamamlayıcısıdır. Yerine göre her ikisine de ihtiyaç vardır.

Bugün font tasarımı hattaki kemali ve esnekliği tam olarak yakalayabilmiş değildir, ama yaklaşmıştır. Bir yönüyle font tasarımı mushaf yazımında hattın ilkel dönemlerine bir dönüştür. Bu geçici bir durumdur ve font tasarımı ve programlaması kemâle doğru bir seyir takip etmektedir ve bir süre sonra bütünüyle olmasa da büyük oranda hattı taklit edebilecektir.

Bugünkü bilgisayar teknolojileri açısından hat kaçınılmaz bir kullanım alanına sahiptir ve bilgisayar veya mobil cihaz ekranlarında mushaf hattının programlanabilmesi ve istenen esnekliğin sağlanabilmesi için font mutlaka kullanılması gereken bir araçtır.

8. Kaynaklar

Abay, Muhammet, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Mushaf Basımı", Basılmamış Tebliğ Metni, Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyumu, Amasya, 02.11.2013.

Albin, Michael W., "Printing of the Qur'ân", *Encyclopaedia of the Qur'ân*, Leiden; Boston: Brill, 2004, IV, 264-276.

"Font", *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Font> [16.01.2014].

"Lithography", *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Lithography> [07.01.2014].

<http://abdofonts.com/abdo-naskh-pro.html>

http://fonts.qurancomplex.gov.sa/?page_id=38

<http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/13652725>

http://www.islamicmanuscripts.info/reference/old_books/Quran-1537-Venice/Quran-1537-Venice-000-007.pdf

<https://archive.org/details/coranitextusar00fi>

<https://archive.org/details/coranitextusara00flgoog>

<https://www.microsoft.com/typography/fonts/family.aspx?FID=283>